

RADOVAN GRAHOVAC

MUTNO JE SVE TO U NAMA, DRAGA MOJA, DOBRA...

Čitajući komad Tene Štivičić *Tri zime*, neprestano su mi se pojavljivale magle, *mutni* međuljudski odnosi, fiškali, milostive i slušavke, *salovratni* tipovi i vojnici i časnici u rovovima i na frontovima i svi popratni likovi krležijanskog blatom i *meglom* natopljenog svijeta.

Gledajući potkraj lipnja (2023.) u bečkom Burgtheateru izvedbu toga komada u režiji umjetničkog ravnatelja Martina Kušeja, još sam se više osjećao bačen u jedno vrijeme i svijet za koje sam želio da mi se više nikad ne ponove.

U jednoj sceni, za koju se ne sjećam da se nalazi u hrvatskom izdanju, čak se i jedan pobješnjeli 'junak' komada baca na jednu 'junakinju' i pokušava je zadaviti. Je li u tome uspio, nisam siguran jer su se u međusobnoj 'makljaži' izgurali sa scene. Možda je to bio Leone, a jadna žrtva mogla je biti nesretna barunica Castelli.

Možda je sve to i moja uobrazilja, ali

imao sam dojam da je Leone sa svom svojom - i našom - menažerijom opet među nama. Možda je to i smisao komada, kako sam ga ja doživio, da se sve u svojim košmarnim oblicima uvijek ponavlja ili da zapravo neprestano traje. A svi pokušaji bijega iz njega pokazuju se kao tlapnje bez ikakve mogućnosti pozitivnog izlaza. Svuda *megla*, košmar, blato i jad...

Jedna moja austrijska prijateljica, znajući da sam iz Hrvatske, nazvala me i rekla da je održana premijera (22. travnja 2023.) jednog komada hrvatske autorice. Bečki Burgtheater smatra se najvažnijim kazalištem njemačkoga govornog područja i samo postavljanje nekog komada na njegovu scenu već je veliko priznanje autoru. Jedna druga prijateljica poštom mi je poslala, i toga ima još, (iz novina izrezanu) kritiku iz jednih od ozbiljnijih austrijskih novina (*Die Presse*, 24. travnja 2023.). Autorica Bettina Steiner u rubrici *Feuilleton* pod nazivom "Na kraju pobjeđuje kapitalizam - ili?", s podnaslovom "Rafinirano sastavljen komad koji odražava isprepletenost privatnog i poli-

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

tičkog života". No može li se sve to nazvati 'pobjedom' kapitalizma i što bi se pod tim moglo podrazumijevati, ali da isprepletenosti privatnog i političkog života postoji s tim se mogu složiti, s rezervom da je toga bilo i prije. Bitno ostaje - da je autorica kritike prepoznala teme i da je predstavu ocijenila pozitivno.

Namjera ovoga pisanja nije ni kritika predstave ni kritika komada Tene Štivičić. Za mene je to bio povod za razmišljanje o kazalištu danas. Također me je zanimalo kako publika iz sredina različitih povijesti i načina života doživljava komad koji vrlo slikovito prikazuje, kako se meni činilo, specifičnu, a i meni ponekad teško razumljivu magmu društvenih odnosa i povijesnih promjena na

'našim prostorima'. Živeći u Austriji već dulje vrijeme, često sam imao prilike upadati u nedoumicu pokušavajući objašnjavati što se to sve kod nas zbiva, a da ne govorim o tome što je sve dovelo do tako kompliciranih odnosa. Nama odraslima na tim prostorima, događanja u komadu itekako su jasna i poznata, a opet se prečesto nademo i sami u nevolji to drugima objasniti. Pitao sam se kako se u tom labirintu mogu snalaziti gledatelji koji ipak žive neki dulji kontinuitet društvenih procesa.

Burgtheater je veoma ozbiljna institucija, sa svim popratnim odjelima koji krase takve ustanove. Kad sam se javio u odjelu *press službe*, odmah su se ponudili organizirati i razgovore s autoricom i s umjetničkim ravna-

teljem i redateljem Kušejom. Nažalost, nakon nekoliko dana su mi javili da Kušej ne želi dati intervju. S autoricom sam bio bolje sreće. Ona je pristala na našu komunikaciju, priopćili su mi iz *press* službe, ali u obliku pismeno poslanih pitanja na koje bi ona odgovorila u istoj formi. Kako sam nevičan takvom načinu komuniciranja, zahvalio sam se, preko *press* biroa, autorici i zamolio prijateljicu Sylviju Patsch da pogleda sa mnom predstavu i da opiše dojmove iz 'austrijske' perspektive.

Na posljednjoj predstavi sezone na kojoj smo bili u Burgtheateru, gledalište je bilo ispunjeno. Predstava počinje jakom glazbenom podlogom i videoprojeksijama današnjega rata u Ukrajini. Golemi tenk i godina događanja - 2023. Redatelj se odlučio na jasnu poruku, vremena se ipak ne mijenjaju, ratovi i razaranja su naše stalno stanje - danas u Ukrajini, jučer, četrdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća u Hrvatskoj upozorava nas predstava.

"1945." (projekcija na zidu prostorije). Kancelarija policijskoga službenika. Službenik sjedi okrenut leđima publici. Pokraj stola smjerno stoji mlada žena odjevena kako to već moraju biti mlade partizanke. On traži od nje osobne podatke, njezine i njezina partnera. Ona izgovara partnerovo prezime "Kralj". A ime? "Aleksandar". "Kralj Aleksandar?" Prezime Kralj izgovara se hrvatski "Kralj". Hrvatska kazališna publika odmah bi razumjela situaciju u koji se nalazi mlada partizanka. U prvoj nas sceni komada autorica u dijalogu njezine junakinje Ruže i komunističkog službenika, druga Marinka, igrom riječi s imenom upoznaje sa stalnim političkim i društvenim promjenama valjda tipičnim za te prostore. Uzimam tekst na njemačkom jeziku koji mi je poslao Burgtheater i nalazim još neprimjerenije rješenje. Umjesto "Kralj" ili njemački "König" stoji "Kaiser", "Kaiser Aleksandar", u prijevodu "Car Aleksandar". Zanima me tko je preveo tekst na njemački i otkrivam da je prevedeno s engleskog jezika. Ali tu se vide problemi koji su me i naveli na cijeli ovaj posao. I mi se sve teže snalazimo u *meglama* i

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

relativno brzim izmjenjivanjima uvažavajućih slika svijeta i našim odnosima prema prošlim ideološkim i inim vrijednostima.

Scenografsko rješenje prostora, naravno uvjetovano prostorom komada koji i sam ima ulogu protagonista, postavlja salon kuće koji se stalno mijenja, kao što se mijenjaju i živi protagonisti i njihovi odnosi. Ne ulazeći u dubinu pozornice, neposredno u prostoru iza zastora nalazi se veliki zid sobe. Pomaknut

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

je malo ukoso pa vidimo i jedan kut prostori-rije. Promjene u izgledu prostorije čini veća ili manja ukošenost glavnog zida u odnosu prema gledalištu i potpuno prekrivanje poda, kao nekim tepihom, 'snijegom', različitim raslinjem ili krhotinama stakla. Golemi zid postavljen nasuprot publici idealna je podloga za projekcije između scena, čija je uloga osim podataka o kojoj se godini radi, i dočaravanje tmurne, depresivne i beznadne atmosfere cijeloga komada - monokromatsko suho lišće i granje... Sve je to istaknuto veoma glasnom glazbenom podlogom iste atmosfere. Jedina iznimka je sam početak predstave u kojoj se u projekciji pojavljuje već spomenuti golemi tenk s natpisom "Ukrajina 2022."

I upravo tu počinju moji problemi. Zašto se mora tako doslovno, plakaterski, dati do znanja da se 'povijest ponavlja', da upravo danas proživljavamo s Ukrajinom ono što smo u Hrvatskoj proživjeli devedesetih godina?

Smeta mi i da se godine događanja u komadu moraju označavati projekcijskim titlovima. Zar ne postoji nijedno kazališno sredstvo koje bi nam to dalo do znanja, kojim bismo bili uvučeni u radnju konkretne godine, bilo da je to 1945., 1990. ili 2011.? U takvim tre-

nucima osjećam se kao da sam u kinodvorani, a ne u kazališnom prostoru zajedno s protagonistima. Vjerojatno uvjetovano potrebnim vremenom za promjenu scene, ti glazbeni i slikovni prijelazi postaju predugi i stvaraju 'prazni hod' u doživljaju. Još gora posljedica takvih promjena je ponovo vraćanje iz situacije 'kina' u scenski prostor 'živog' kazališta. U trenutku kad se iz golemog prostora Burgtheatera i preglasne zvučne kulise iz tehnički i zvučno izvrsnih glazbenih prijelaza nađemo u prostoru kuće Amruševih, potrebno je izvjesno vrijeme da se pronađu glumci izgubljeni na velikoj sceni. Njihovi glasovi dolaze izdaleka, iz nekog neodredljivog mjesta.

Moram se prilagoditi na 'živu' kazališnu riječ, na glumačku igru, na moj neposredni susret s njima, s protagonistima, s likovima koji bi mi trebali biti poznati i s kojima bih se mogao poistovjetiti.

A što je s mojom austrijskom prijateljicom Sylvijom? Za vrijeme predstave sjedili smo na suprotnim stranama gledališta. Nakon odgledane predstave, nismo uopće komentirali viđeno. Otišli smo popiti piće i razgovarali smo o sasvim drugim temama. Nakon nekog vremena, Sylvija mi je poslala ovaj tekst:

Hrvatska, strana i tragična

“Zanima me kako na tebe djeluje ova predstava u bečkom Burgtheateru, koja prikazuje našu povijest 20. stoljeća”, rekao je hrvatski prijatelj meni, Austrijanki.

Kad se nađemo, razgovaramo o knjigama koje trenutno čitamo, novim serijalima predavanja na Wondriumu, američkoj platformi za obrazovne sadržaje, zapažanjima društvene prirode. Rijetko razgovaramo o prošlosti. A sada mi to predlaže. Pristajem. Idemo zajedno u kazalište: drama o Hrvatskoj.

Tena Štivičić poznata je hrvatska dramatičarka koja živi u Velikoj Britaniji. Svoju dramu “Tri zime”, koju je režirao redatelj Burgtheatera Martin Kušej, napisala je na engleskom jeziku.

Zamolim svojega hrvatskog prijatelja za njemačku verziju i dobijem je kao PDF. Čitajući sa zaslona tekst, primjećujem da se pojavljuje mnogo lica, previše da bih ih zapamtila; trebala sam isprintati listu uloga, ali printer opet ne radi.

Zašto čitam dramu prije gledanja na pozornici? Bojim se. Što ja znam o Hrvatskoj? Prijatelju nikad nisam ispričala svoje najranije iskustvo, koje je dugo oblikovalo moju sliku o toj zemlji. Bilo je to još u vrijeme komunizma na otoku Krku. Ja, mlada i drska, zamolila sam konobara na hotelskoj terasi da mi zamijeni šalicu kave jer je onoj ispred mene nedostajao rub. Bez riječi je donio još jednu. Imao je jasno vidljivu pukotinu. Kad sam mu to pokazala, neprijateljski mi je odgovorio: “Samo takve šalice imamo!” Presuda je brzo pala: komunistička zemlja, bez uslužnog duha, britki ljudi. Na zapadnom rubu Europe saznala sam da je komunističko doba završilo i da je izbio rat u Jugoslaviji. U to sam vrijeme živjela u Španjolskoj, postojao je strah od ETA-e, a Jugoslavija je jedva dobivala prostor u vijestima. Država se raspadala, ali za mene je to ostala apstraktna poruka. Hrvatski prijatelj tada je sa svojom partnericom napustio domovinu. Dvoulila sam se pitati zašto su točno njih dvoje otišli iz Hrvatske, nisam željela buditi negativna sjećanja. Iz oskudnih komentara činilo mi se da sam čula da je tadašnja atmosfera među ljudima bila zatrovana nacionalizmom. Jesu li govorili o ratnim zvjersvima? Jedva. Više o sveprisutnoj mržnji.

Nedavno smo razgovarali o ratu u Ukrajini, da će i on kad-tad završiti, ali prijatelj je pesimistički rekao da i kad ne bude više borbi, neće biti mira, to jasno vidi i na primjeru bivše Jugoslavije. Spomenuo je Kosovo. Opet sam bila izvan sebe. Što sve trebaš čitati, proučavati i pitati da bi razumio sukobe? Uostalom, imaš vlastiti život...

Tako sada sjedim u veličanstvenom Burgtheateru u vruće kasno ljetno poslijepodne, otvaram program i tužno shvaćam da ne mogu ništa pročitati u polumraku u prostoriji za publiku. Bi li mi pomoglo da sam mogla pročitati sljedeća tri odlomka:

1945. godina

Titovi komunistički partizani pobijedili su u borbi protiv fašista. Mlada partizanka Ruža s majkom, suprugom Aleksandrom i bebom Mašom useljava se u nacionaliziranu i podijeljenu kuću. Na njihovo iznenađenje, kuća nije nenaseljena. Susreću nekoga tko je ostao kod kuće. To je Karolina Amruš, kći aristokratskoga posjednika koji je surađivao s nacistima i emigrirao u Argentinu.

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

1990. godina

Maša i dalje živi u istoj kući sa svojim ocem Aleksandrom, sestrom Dunjom, suprugom Vladom i njihovim dvjema kćerima tinejdžericama, Alisom i Lucijom. Ruža je umrla i obitelj se okupila njoj u spomen. Uključuje se televizor. U Beogradu je održan 14. kongres CK SKJ. Slovenska delegacija iznenađujuće napušta kongres, a nakon nje i hrvatska. Stanovništvo se pobunilo protiv komunističkog režima. Kraj Jugoslavije.

2011. godina

Kuća je sada mjesto za obiteljsku večeru. Kuhala je Maša. Vlado drži pijane govore. Alisa je stigla iz Londona, njezina sestra Lucija sutra će se udati za poduzetnika Damjana, a Hrvatska pregovara o ulasku u Europsku uniju. Damjan će kupiti obiteljsku kuću. Kapitalizam je pred vratima i teško ga je zaustaviti. Rane iz prošlosti još uvijek nisu zacijeljene, a sjećanja na rat daleko su od zaborava.

Ovaj sinopsis se čini jasnim. Ali ono što se događa na pozornici manje je jasno, jer se tri vremenske razine stalno miješaju. Tako je napisala autorica, 15 scena, ako se dobro sjećam; u prvim režijskim naputcima tražila je da se kuća uvijek iznova projicira. Ima dosta projekcija, ali nikad se ne vidi kuća, ona koja je izvlaštena, ona za kojom se žudjelo, koja je osporavana.

Divni glumci vode me u bijedu 1945., ovladavaju velikim količinama teksta u scenama iz 1990. i puno govore u 2011. Predstava traje više od tri sata. Jesam li uvučena u sudbine jakih žena uz politizirane, ogovarajuće, brutalne, sentimentalne muševce? Ne uvijek, jer su bračne krize, dezorijentiranost mladih i generacijski sukobi rašireni. Čak i ako izrastu iz povijesti određene zemlje, ne zgrabe me.

Ali onda dođe trenutak kad netko na pozornici uključi televizor. Stiže vijest da su delegati slovenskih i hrvatskih komunista napustili 14. kongres Saveza komunista Jugoslavije. Osjećam što likovi na pozornici proživljavaju: povijesni trenutak bespomoćnosti. Povijest koju su napravili oni gore doima se poput goleme ruke koja grabi prosječne ljude, ostavlja ih u nedoumici i tjera da donose odluke.

Na putu kući kroz vruću bečku noć, osjećam želju da što prije saznam više o hrvatskoj povijesti 20. stoljeća. Čitala sam do nakon ponoći i saznala da je u ratu devedesetih od četiri milijuna stanovnika, među kojima i mnogo obrazovanih ljudi koje je zemlja hitno trebala, otišlo - dvadesetak posto! Čitala sam o ubijenima i mrtvima u ratovima i o razrušenim gradovima i selima. Ne mogu više, tonem u tugu i ne mogu vjerovati da ljudi govore: Rat u Ukrajini je prvi u Europi od 1945. Kao da raspada Jugoslavije i njezinih ratova nije ni bilo.

Hvala ti, prijatelju Radovane, što si me odveo u kazalište.

Sylvia M. Patsch

Uočljiv je izvjesni slični doživljaj predstave moje austrijske prijateljice i mene. To je dobar znak. Uza sve teškoće, koje je u svojem tekstu navela, uspjela je prepoznati košmar i strahote povijesti. Iz njezina teksta jasno proizlazi da je shvatila priču, sinopsis koji je pročitala u programu, ali ostaje prikraćena za izravan kazališni doživljaj. Misli da je komad prekomplikirano napisan. Ima mnogo scena, mnogo lica, projekcija i tri vremenske razine koje se "stalno miješaju".

Davnih šezdesetih godina prošloga stoljeća Roman Ingarden, ne baš oduševljeno, pisao je o tome da se "sudbine prikazanih likova ne moraju podudarati s vremenskom sukcesijom ovih sudbina..." i da ni sam nije

siguran da taj način vremenskog ispreplitanja zaista pridonosi umjetničkim i estetskim efektima. No to je bilo šezdesetih godina. Danas naprotiv, taj izraženi otklon od linearosti postao je omiljeno književno, kazališno i filmsko sredstvo. Naravno da je to u našem sve fragmentarnijem svijetu potpuno razumljivo, ali postavlja se pitanje vodi li to, kao što je to Ingarden upitao, do zadovoljavajućih estetskih i umjetničkih efekata. Moju prijateljicu Sylviju je to zbunjivalo. Meni su smetali titlovi. Imao sam osjećaj da sam u kinu, nisam bio uvučen u prostor kazališne igre.

Gledajući predstavu, imao sam dojam da se radi o komadu koji zahtijeva jedan drugi realizacijski pristup. Već nakon što sam proči-

tao tekst, prije odlaska u kazalište, našao sam se u prostoru lica i zbivanja krležijanskog svijeta, svijeta kazališta koji sam već posjećivao. Sjećam se *Glembajevih*, *Vučjaka*, *U agoniji*.. I tu postoji golema količina teksta, bezbroj lica i najkompliciraniji odnosi, ali tada je svijet predstave bio kompaktan i stvaran. Gledatelji su bili uvučeni u taj svijet zajedničkom, međusobnom igrom glumaca. Nalazili smo se, kazališnom magijom, u zajedničkom prostoru i vremenu kazališnog doživljaja.

Što je to što je i Sylviju i mene sprečavalo da budemo uvučeni u prostor komada? Zašto smo gledajući predstavu često osjećali neku prazninu? Smetalo mi je da nisam potpuno uvučen u zbivanja na pozornici kao što sam to nekad znao biti.

Slične doživljaje imam i gledajući mnoge druge predstave. Čini mi se da se nalazimo u prijelaznom razdoblju, u kojem se kazalište mijenja, ako se već nije promijenilo, i da su *Tri zime* u Burgtheateru upravo takva predstava, nakon koje postajem svjestan njihova postojanja. Kao da promjene stila nisu uvijek postojale.

"Razmatranja o stilu uopće, ako taj pojam uzmemo u jedinom smislu, koji mu daje neku značajnu važnost, obuhvaćaju traganje za pečatom, što ga zakonitosti materijala iz kojega se gradi umjetničko djelo utiskuju u to djelo - znači traganje za bilježima, što ih opća fizionomija stvarnosti u koju je umjetničko djelo ukotvljeno, baca na to djelo. Pod stilom dakle razumijevamo u umjetničkom fenomenu one niti stvarnosti kojima su protkane njegove individualne kreativne komponente, te kojim se nitima ono veže u neke uočljive grupacije u smislu istovremenosti kao i neke zajedničke značajke i zajedničke motivne povezanosti u vremenskim sljedovima." (Branko Gavella, 1953.)

Nedavno sam imao priliku vidjeti prilično velik izbor arhivskih fotografija i filmskih snimki hrvatskih kazališnih predstava i izjave glumica i glumaca koji su u tim predstavama igrali. Neva Rošić, Branka Cvitković, Dragan Despot, Rade Šerbedžija i Zlatko Vitez govorili

su o svojim iskustvima u radu s Kostom Spaićem u izvrsnom portretu Koste Spaića koji je napravila autorica Lada Džidić Barić za Hrvatsku radioteleviziju.

Nisam ni znao da fotografije i filmski zapisi uopće postoje. Svaka scena i svaki izvođač vratili su me u vrijeme izuzetnih kazališnih doživljaja.

Naravno, ne želim tvrditi da je onda bilo bolje nego što je danas, ali je svakako bilo drugačije. Vrsta povezanosti gledatelja i izvođača i njihova zajedničkog doživljaja bila je drugačijega intenziteta i načina sudjelovanja u kazališnom činu nego što je danas. Ono što su svi sudionici u filmu o Kostu Spaiću isticali bila je njegova koncentriranost na rad s glumcima, u smislu njihova udubljanja u ulogu i glumačku igru. Kosta Spaić je izvanredan primjer načina pristupu glumi i kazalištu druge polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj. Kao asistent Branka Gavella, sasvim sigurno je prenosio 'filozofiju glume' svojega učitelja. Gavella je već 1934. u seriji tekstova o kazalištu iznio svoje viđenje kazališnog čina: "Gluma je takvo odabiranje i pojačavanje organskih psihofizičkih rezonanca čovječjeg doživljavanja, koje preneseno putem optičkim i akustičkim, izaziva u gledaocima psihofizičke pojave koje postaju nosiocima naročito osjećajnog doživljavanja. Gluma dakle nije *Schauspiel* nego *Mitspiel*. (...) Mi glumca ne poimamo slušanjem i gledanjem, već time što se u nama paralelno s njegovom akcijom bude svi oni organski elementi koji su pratioci i regulatori tih akcija." Taj se tekst može uzeti kao program našega tadašnjeg stila kazališta. Program koji je odredio i odnos prema kazalištu moje generacije. To je određivalo i pisanje tekstova za kazalište i, shodno tome, glumačku igru. To kazalište ima linearni odnos prema vremenu. Ono ima i linearni doživljaj prostora. Salon je salon, dvorište je dvorište, kuhinja se razlikuje od drugih prostora, bilo jasnim omeđivanjem konkretnih prostora bilo jasnim pojedinačnim elementima na neutralnoj podlozi scene. Već tu, u odnosu prema prostoru, Martin Kušej nam odmah daje na znanje da je sama

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023.
foto: Matthias Horn

scena zbir, od radnje i lica, neovisnih znakova. Velikim projekcijama preko zida njegove kuće koji pretvara u golemo filmsko platno, sugerira stanja i samim crno-bijelim gotovo apstraktnim sadržajem, a i gotovo paralelno postavljenim zidom prema gledalištu, još nas više uvlači u poziciju promatrača. Tako postavljena scena zatvara dubinu pozornice Burgtheatera i time prostoru kazališta oduzima trodimenzionalnost. Glumci se nalaze u prostoru proscenija. Gotovo u svakoj novoj sceni dobivamo na podu scenskog prostora

drugačiji materijal. Katkad je to snijeg, katkad razlomljeno staklo ili suho granje i lišće.

Jasno je meni da se danas kazalište mora boriti s medijima usmjerenim na vanjske efekte i na sveopću konzumaciju svega što se nudi za svoje mjesto u nevjerojatno velikoj, nepreglednoj ponudi *evenata*, spektakla, *showova*, ratova, epidemija i nezaobilazno pratećih privrednih i društvenih kriza, sveopće propagande i nezaobilaznih stručnjaka marketinga i svega ostalog. Možda imam peh, ali gotovo sve što gledam u posljednje vrijeme sadrži odraze te borbe. Gotovo da nema predstave u kojoj se na sceni ne inscenira nešto kao prava kiša ili snijeg - samo još ljepši. Objedovanje u svim mogućim oblicima gotovo je nemoguće zaobići. Neću se upuštati u nabrojavanje tih općih mjesta današnjega kazališta. Sve je to tehnički izvrsno i efektno, ali mi je uvijek potrebno izvjesno vrijeme da se probijem do glumačke igre - ako uopće to uspijem.

U Gavellinu tekstu *Glumac i publika* (iz knjige *Glumac i kazalište* - Sterijino pozorje - Novi Sad, 1967.) nalazimo zanimljiv tekst o razlici glumačkoga izražavanja u kazalištu i na filmu: "Gledanjem filma došao sam do uvjerenja da glumac na platnu ostaje uvijek slika, da ne može u nama probuditi ono intenzivno, s naše strane upravo aktivno, suživljavanje koje nailazimo u kazalištu." I neposredno zatim dodaje vrlo važnu rečenicu: "To ne znači da umjetnost filma mora biti manje vrijedna. Naprotiv."

Sylvia Patsch u svojem pregledu sinopisa navodi lica i scene koje su se točno takve mogle odigravati i u našem kazalištu šezdesetih godina 20. stoljeća. Glumci Burgtheatera u današnjoj predstavi igraju svoje figure - namjerno upotrebljavam izraz figure, a ne lica - vrlo često izravno upućene gledalištu, bez izravnog odnosa prema ostalim figurama na sceni. Gestika i mimika vrlo su često dovedene do gotovo karikaturalnog izraza. Dobivam dojam da oni svoje uloge predaju izravno gledateljima bez njihova uobličavanja u međuigri s ostalim sudionicima i publikom. Oni su gotove figure koje

> Tena Štivičić: Tri zime, Burgtheater, Beč, 2023. foto: Matthias Horn

gledateljima predaju već završene unutarnje procese i tako postaju znakovi, a ne likovi ili lica scenske igre. Samo se u nekoliko scena dogodio pomak od takvog, inače vrlo dobro izvođenog načina. Najdojmljiviji su, meni, bili Branko Samarovski i Norman Hacker. Scena je najednom postala napeta i živa. Rođeni 1939. Samarovski i 1962. Hacker, odrastali u kazalištu koje je, ne samo kod nas, bilo kazalište *Mitspiela*. Začudo, scene u kojima oni igraju svoj *Mitspiel*, a ostali (pretežito mlađi izvođači) svoj *Schauspiel*, djeluju izvrsno i potresno. To je izuzetan praktični primjer kako među stilovima nema oštrih prijelaznih granica. Imamo jedan tekst koji je pisan kao drama obitelji, za Hrvate potpuno prepoznatljivo i u mnogo slučajeva osobno doživljeno. Odnosi među licima su psihološki potpuno jasni. Sukobi uobičajeni i isprobani. Imamo, osim prve scene koja se događa u kancelariji, prostore kuće Amruševih - kod Krleže je to bila palača Glembajevih. S druge strane, imamo veliku

količinu znakova koje moramo dešifrirati, imamo i razne tehničke efekte koji ponekad nadjačavaju igru glumaca. Vremenski slijed je izmiješan, a prostori su nabijeni dodatnim značenjima koje bi u starijem stilu morali dobiti igrom glumaca i realističnom scenografijom. Možda je problem u samom tekstu koji možda nije pogodan za takav odmak od 'linearnog' doživljaja svijeta?

Teatrologinja Mira Muhoberac u svojem je pogovoru knjige *Drame o Glembajevima* (Nakladnik Mozaik knjiga, Zagreb, 2019.) napisala: "U peti Krležin dramski ciklus pripadaju dramske fantazije u kojima prevladavaju *analogne dramske situacije*. Riječ je o dramama *Aretej* i *Put u raj* u kojima supostoje usporedni kronotopi, tj. prostorne i vremenske strukture i slojevi u kojima se odvija analogna dramska radnja. Događanje ne konkretizira jednu ili konkretnu društvenu zajednicu, vremena se i prostori isprepleću, a dramske osobe speci-

fičnom konverzacijom i prolazima svijesti i zbivanjima raspravljaju o ljudskoj civilizaciji u cjelokupnoj povijesti s naglascima na ratu i legaliziranim oblicima nasilja."

O četvrtom Krležinu dramskom ciklusu *Drame o Glemabajevima*, Mira Muhoberac piše: "Riječ je o iznimno psihološki snažnim, analitičko-realističkim konverzacijskim dramama. U tim dramama autor se svjesno i namjerno udaljuje od *vanjske dinamike* svojih ranih dramskih tekstova i okreće se tzv. nordijskoj školi, skandinavskoj dramatici, za koju je karakterističan realistički dramski postupak." A taj postupak, dodat ću, upravo je ono što je bio dominantni stil našega kazališta od Gavelle do Spaića. Meni se i sam komad Tene Štivičić i njegova inscenacija u Burgtheateru 2023. godine čini kao nešto što se vidljivo nalazi na prijelomu dvaju stilova i što je uzrokovalo nesigurnost kod mene i moje prijateljice Sylvije Patsch.

Možda je problem i u kazalištu samom. Godine 1888. sagrađena je zgrada u stilu historizma. Golemo crveno-zlatno gledalište s nizovima loža određuje način inscenacije, a samim tim i igre. Kosta Spaić je u HNK-u u Zagrebu pokušao tu zadanost zaobići tako što je kroz sredinu cijelog partera provukao nekoliko metara široku stazu po kojoj su glumci duboko zalazili u prostor gledališta.

Još jedna meni izuzetna knjiga iz, ovaj put, sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Američki pijanist i glazbeni teoretičar Charles Rosen na kraju svoje knjige *Klasični stil* pita:

"Nestajanje starog stila je možda misterioznije nego rađanje novog. Je li je on napušten zato što je bio logički iscrpljen, ispražnjen? Jesu li potrebe i ideali nove generacije potisnuli stari sistem u sjenu? Ili se radi samo o želji za novim i moramo li svakih dvadeset godina oživljavati izlizane povijesne procese pomodnih promjena?"

Ja bih odgovorio i jedno i drugo, samo što se te promjene danas ne događaju u razmacima od dvadeset godina. Mnogo, mnogo kraće.

"Kad stil prestaje biti prirodni način izražavanja, on dobiva novi život - jednu vrstu života-u-sjeni, života smrti - u vidu produženja prošlosti. Mi zamišljamo da smo sposobni oživiti prošlost njezinom umjetnošću, ovjekovječiti je radeći unutar njezinih konvencija." (Charles Rosen, 1971.)

Moja prijateljica Sylvia je uz sve primjedbe bila zahvalna na doživljenom i na nekim novim spoznajama o Hrvatskoj i 'našim' meglama. Uživala je i u izvrsnim glumcima. Moji je problemi, iako smo nakon napisanih tekstova razgovarali o tome, nisu mučili ili ih barem nije tako formulirala. Mnogo je toga osjećala kao i ja, ali tome nije davala takvu važnost. Važnije joj je bilo duboko iskustvo suosjećanja s jednom njoj ipak stranom sredinom.

Što sam ja dobio tim iskustvom? Veselilo me što je komad Tene Štivičić predstavljen u Burgtheateru i što se predstave igraju pred ispunjenim gledalištem. Uživao sam u igri SVIH glumaca, bez obzira na razlike u stilovima igre o kojima sam pisao. Izuzetna profesionalnost i u igri i u tehničkim dijelovima predstave jako me se dojmila. Drago mi je i da je moja prijateljica bila obogaćena novim iskustvom. Žao mi je što o svojem iskustvu nisam imao prilike razgovarati s autoricom i redateljem. Postao sam svjestan prolaznosti vremena, i mojega i kazališnih stilova. Kazalište je umjetnost trenutka. Nikakve snimke predstava, ma kako dobre bile, ne mogu to poreći. U to me je uvjerilo i gledanje filma Lade Džidić Barić o Kostu Spaiću. Kao što sam već rekao, film me se jako dojmio, ali primijetio sam da u njemu nema mladih ljudi koji bi o Spaiću mogli nešto reći.

I naposljetku, predstava traje tri i pol sata. Publika je s izuzetnom pozornošću odgledala cijelu predstavu. Pljesak je na kraju bio srdačan i dug. Nažalost, ne znam što je ona dobila. Ali je sasvim sigurno da su ljudi bili zadovoljni. A to je ipak i smisao kazališnoga događaja, bez obzira na to kakve mene brige pritom more.